

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

جستارهایی در

پانسکو



هو العزيز



وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

# جستارهایی در پلاسکو

توزیع محدود

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات



## وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

### جستارهایی در پلاسکو

توزیع محدود- ویرایش دوم

۱۰ بهمن ۹۵

#### با جستارهایی از:

محمد آقاسی، علیرضا آقاییوسفی، ریحانه اصلان زاده، سیدمهدی اعتمادی فرد، آرمین امیر، حسین ایمانی جاجرمی، یاسر باقری، عبدالله بیجرانلو، ناصرالدین-علی تقویان، سمیه توحیدلو، مجتبی توسل، حمیدرضا جلایی پور، ریحانه جوادی، محمدرضا جوادی یگانه، ابراهیم حاجیانی، مهدی حسین زاده فرمی، هادی خانیکی، سیدمحمد مهدی خوبی، مجتبی دلیر، حسین راغفر، جبار رحمانی، محمد مهدی رحمتی، مهدی روزخوش، سعیده زادقناد، احسان سلطانی، احسان شاه قاسمی، غلامرضا صدیق اورعی، رضا صفری شالی، عباس عبدی، حامد طالبیان، حمید طاهری، فاطمه سادات علمدار، فردین علیخواه، موسی عنبری، غلامرضا غفاری، محمدجواد غلامرضا کاشی، محمد فاضلی، نعمت الله فاضلی، مقصود فراسخواه، جولان فرهادی بابادی، ناصر فکوهی، مجید فولادیان، سید احمد فیروزآبادی، محمدمامین قانع‌راد، علی قنبری، محمدرضا کلاهی، مسعود کوثری، رضا مختاری اصفهانی، علیرضا مشهدی زاده، محمد معماریان، مهدی منتظری مقدم، نوح منوری، سیدجواد میری، سیدعبدالامیر نبوی، آرش نصر اصفهانی، عباس نعمتی، سیدضیاء هاشمی، سیده راضیه یاسینی.

با مقدمه: سیدرضا صالحی امیری

به کوشش:

محمدرضا جوادی یگانه، جبار رحمانی، سعیده زادقناد، عبدالله بیجرانلو



۱۳۹۵



عنوان و نام پدیدآور	مشخصات نشر	مشخصات ظاهری
جستارهایی در پلاستیک/ به کوشش محمدرضا جوادی یگانه، جبار رحمانی، سعیده زادقناد، عبدالله بیچرانلو. با مقدمه سیدرضا صالحی امیری.	تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۵.	۵۲۱ص.
وضعیت فهرست‌نویسی فیپا	رده‌بندی دیویی	۳۴۷/۳۶۳
بلاها - - جنبه‌های جامعه‌شناختی.	موضوع	
رسانه‌ها و افکار عمومی.	موضوع	
مسائل اجتماعی - ایران - تهران.	موضوع	
مدیریت بحران - ایران - تهران.	موضوع	
بلاها - - آینده‌نگری.	موضوع	
	رده‌بندی کنگره	۱۳۹۵ ج ۲ / HV ۵۵۳

## جستارها





پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات  
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات  
به کوشش: محمدرضا جوادی یگانه، جبار  
رحمانی، سعیده زادقناد، عبدالله بیچرانلو.  
با مقدمه: سید رضا صالحی امیری، وزیر  
فرهنگ و ارشاد اسلامی  
صفحه‌آرا: وحید لنجان‌زاده  
روی جلد: از مجموعه «ایستاده در غبار»،  
اصغر خمسه. خبرگزاری مهر.

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.  
در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پایین‌تر از میدان ولی‌عصر (عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات  
صندوق پستی: ۶۲۷۴ - ۱۴۱۵۵. تلفن: ۸۸۹۰۲۲۱۳. دورنگار: ۸۸۹۳۰۷۶. Email: nashr@ric.ir



## فهرست مطالب

پلاسکو از آغاز تا پایان ..... ۷

### مدیریت و سیاست شهری

- گزارش ملی پلاسکو / محمد فاضلی ..... ۱۵
- پیام پلاسکو / سید ضیاء هاشمی ..... ۲۵
- مدیریت شهری و درس های پلاسکو / حسین ایمانی جاجرمی ..... ۳۱
- تحلیلی آسیب شناختی بر موقعیت بحران های کالبدی شهر / ناصر فکوهی ..... ۳۵
- ماجرای «پیک نیک» و جامعه شناسی «پلاسکوها» / موسی عنبری ..... ۴۳
- فروپاشی پلاسکو نماد فروپاشی الگوی توسعه شهری / محمد امین قانع راد ..... ۴۹
- آتش پلاسکو روشن است! مگر... / مجتبی توسل ..... ۵۷
- فاجعه ساختمان پلاسکو و درس هایی که نمی آموزیم / حسین راغفر ..... ۶۵
- مسئولیت شهرداری در حادثه پلاسکو / علیرضا مشهدی زاده ..... ۷۱
- مدیریت فرسوده / سید عبدالامیر نبوی ..... ۷۹
- خوب، بد، زشت: درس های پلاسکو / محمد مهدی رحمتی ..... ۸۷
- هزینه های استهلاک و بی توجهی به آن در پلاسکو / غلامرضا صدیق اورعی ..... ۹۷
- ساختارهای خالق حادثه ساختمان پلاسکو / احسان سلطانی ..... ۱۰۳
- آتش پلاسکو؛ احیاگر مشکلات تاریخی ایرانیان / رضا مختاری اصفهانی ..... ۱۱۱
- چتری برای پلاسکو / یاسر باقری ..... ۱۱۹
- قربانیان نامرئی پلاسکو / آرش نصر اصفهانی ..... ۱۲۹
- عدم توازن امنیت حیات ایرانی / مهدی حسین زاده فرمی ..... ۱۳۵

## فرهنگ و جامعه

- ۱۴۳ ..... پرسش پلاسکو / نعمت‌الله فاضلی
- ۱۵۵ ..... پلاسکو و امر نمی‌دانم / سیدجواد میری
- ۱۶۱ ..... با پلاسکو می‌توان «جامعه در آغوش خطر ایران» را اسکن کرد / جلالی پور
- ۱۶۹ ..... ققنوس پلاسکو و تکوین مقوله «مردم» در غیاب حکمرانی کارآمد / جبار رحمانی
- ۱۷۵ ..... ساختمان پلاسکو و احساس بی پناهی مردم / محمدجواد غلامرضا کاشی
- ۱۸۷ ..... حادثه ساختمان پلاسکو و فرهنگ اعتماد / غلامرضا غفاری
- ۱۹۵ ..... ظرفیت سرمایه اجتماعی و واقعه پلاسکو / سید احمد فیروزآبادی
- ۲۰۳ ..... اعتماد؛ کلید جامعه خود-ترمیم‌گر / فردین علیخواه
- ۲۰۹ ..... پلاسکو و نشانه‌شناسی یک ازدحام / مقصود فراستخواه
- ۲۱۵ ..... پلاسکو، یادگیری و آگاهی ملی / ابراهیم حاجیان
- ۲۲۵ ..... بررسی زمینه‌های بحران پلاسکو با تأکید بر منزلت اجتماعی / مهدی اعتمادی‌فرد
- ۲۳۳ ..... ساختمان پلاسکو و اهمیت آموزش مهارت‌های زندگی / مجتبی دلیر

## اخلاق اجتماعی و خلیقات ایرانی

- ۲۴۳ ..... آیا مردم هم در فروریختن پلاسکو مقصرند؟ / محمدرضا جوادی یگانه
- ۲۵۱ ..... حادثه پلاسکو و فرهنگ عمومی / محمدرضا کلاهی
- ۱۶۲ ..... حادثه پلاسکو و مظلونان همیشگی: «مردم» / مهدی روزخوش
- ۲۷۱ ..... تقدیرگرایی، گم‌گشتگی آینده، و ظهور فاجعه پلاسکو / مجید فولادیان
- ۲۷۹ ..... همه ایرانی‌اند، بعضی‌ها ایرانی‌ترند / آرمین امیر
- ۲۸۹ ..... پلاسکو، فقدان همدلی در زیست جمعی ایرانی / علی قنبری
- ۲۹۹ ..... آیا آنها گوسفندند؟ / فاطمه سادات علمدار
- ۳۰۹ ..... فرایند اندیشه نسلی؛ آنچه که انجام می‌دهیم / مهدی منتظری‌مقدم
- ۳۱۷ ..... مناسک پلاسکو / سعیده زادقناد

## رسانه‌های جمعی و اجتماعی

- ۳۲۷ ..... پلاسکو: سیلی سخت فاجعه / مسعود کوشری
- ۳۴۱ ..... تصویری از رسانه‌ای شدن یک حادثه / هادی خانیکی
- ۳۴۷ ..... درباره روایت رسانه ملی از واقعه ساختمان پلاسکو / سیدمحمد مهدی خوبی
- ۳۵۵ ..... ۱۲۴ دقیقه تعلیق / محمد معماریان
- ۳۶۵ ..... اختلال رسانه‌ای و نقص جامعه‌پذیری / عباس عبدی

- ۳۷۱ ..... مصیبت به منزله درنگی برای آینده / سمیه توحیدلو
- ۳۸۱ ..... پلاسکو در ذهن مردم فروریخت / عباس نعمتی و حمید طاهری
- ۳۸۷ ..... درس‌های فاجعه پلاسکو برای تلویزیون ایران / عبدالله بیچرانلو
- ۳۹۵ ..... سرکشی تحمل‌ناپذیر نمادها / ناصرالدین علی تقویان
- ۴۰۵ ..... که نه خاطر تماشا، نه هوای باغ دارد / ریحانه جوادی
- ۴۱۷ ..... حادثه ساختمان پلاسکو و افکار عمومی / رضا صفری شالی
- ۴۲۵ ..... اختلال جمعی / علیرضا آقاییوسفی
- ۴۳۳ ..... سلفی‌بگیران پلاسکو / احسان شاه قاسمی
- ۴۴۱ ..... خوش‌حالی‌ها و خوش‌بختی‌های رسانه ملی / نوح منوری
- ۴۴۷ ..... فاجعه پلاسکو: امکان بسیج اجتماعی و نقش رسانه‌ها / حامد طالبیان
- ۴۵۵ ..... شوک درمانی افکار عمومی و دیگر هیج / محمد آقاسی
- ۴۶۱ ..... کنش سیاسی و عکاسی از فاجعه / ریحانه اصلانزاده

### برای آینده

- ۴۷۱ ..... از فروریزش نماد مدرنیته تا برساخت فرهنگ رشادت / سیده راضیه یاسینی
- ۴۸۱ ..... علاج واقعه / جولان فرهادی بابادی



# مدیریت و سیاست شهری





## مدیریت فرسوده

سید عبدالامیر نبوی

عضو میات علمی پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی

در دهه‌های اخیر، مفاهیم و تعابیر مهم و جالبی برای توصیف دولت و حکومت در خاورمیانه پیشنهاد و فراگیر شده است. در واقع، تعابیری مانند سلطانی، پاتریمونیالیستی، نئوپاتریمونیالیستی، رانتیر، شکننده، شبه‌مدرن، حامی‌پرور، اقتدارگرا، شبه‌اقتدارگرا، نیمه‌استبدادی-نیمه‌دموکراتیک، شبه‌دولت، امنیتی، فرومانده، دست‌نشانده و حاشیه‌ای برای بیان وضعیت ماهیت و کارکردهای دولت، حکومت یا نظام سیاسی در خاورمیانه و گاه نوع ارتباط آن با قدرت‌های بزرگ به کار رفته است. البته مروری ساده و سریع بر تحولات منطقه، به‌خصوص به لحاظ فرهنگی، پیچیدگی مسائل آن و محدودیت کاربرد مفاهیم یادشده را گوش‌زد می‌کند، با این حال همین مرور نشان می‌دهد، دولت در خاورمیانه، به گفته بسام تبیی، «به معنی همه چیز است و تقریباً همه

امکانات را در انحصار خود دارد، درحالی که جامعه، معنایی ناچیز دارد.»

تلاش برخی از دولت‌ها و حکومت‌های منطقه برای سازگاری با تحولات و در نتیجه ماندگاری بیشتر، هرچند از سر اجبار و اکراه بود، در دو مرحله پس از فروپاشی بلوک شرق (۹۱-۱۹۹۰) و پس از سقوط رژیم بعثی عراق (۲۰۰۳) شدت گرفت و این‌گونه اقدامات، مورد توجه و تحلیل بسیاری از تحلیل‌گران نیز قرار گرفته است، ولی واقعیت آن است که عموم دولتمردان منطقه، در جهت هدایت و کنترل مطالبات عمومی به یک کثرت‌گرایی دستکاری‌شده و اصلاحات کنترل‌شده روی آورده‌اند. در نتیجه، به‌رغم تغییر برخی نخبگان حاکم و دگرگونی در تعداد و عملکرد نهادها و سازمان‌های رسمی، الگو و قواعد کلی سیاست‌ورزی، دچار دگرگونی نشد. از این روست که هنوز نه دولتی واقعاً شفاف و پاسخ‌گو در این منطقه ظهور کرده و نه دموکراسی، به تعبیر پرزورسکی، «به تنها بازی در شهر» تبدیل شده است.

مهمترین مفهومی که امروزه برای بیان وضعیت دولت در خاورمیانه رواج دارد و بدان اشاره هم شد، «فرومانده» است که ناظر به آسیب‌پذیری و شکنندگی در برابر ناآرامی‌ها و بحران‌های داخلی و خارجی است. چنین دولتی، به دلایل گوناگون، نمی‌تواند کارکردهای معمول و مورد انتظار را به درستی انجام دهد، که بنیادی‌ترین آن تأمین امنیت شهروندان است. چنین دولتی، در صورت تداوم و تشدید مشکلات، آمادگی فروپاشی کامل را دارد که در نتیجه، زمینه برای وضعیت خلاء کامل اقتدار فراهم می‌شود. بنابراین می‌توان حدس زد، وجود چنین دولتی تا چه اندازه هم برای شهروندان و هم برای همسایگانش دردسرسزا و تهدیدآفرین است. مفهوم فروماندگی یا ورشکستگی، اگرچه برای توصیف شرایط افغانستان، یمن، سودان، سوریه و لیبی مفید و روشن‌گر است، نمی‌تواند بیان‌گر وضعیت همه کشورها یا نظام‌های سیاسی





منطقه باشد. به عبارت دیگر، برخی دیگر از دولت‌های منطقه، مانند مصر، مصداق دولت بزرگ، اما ضعیف هستند و به‌رغم افزایش قدرت و قوت جامعه مدنی در خاورمیانه و بالاگرفتن اعتراضات، عمر آن‌ها به دلایلی ادامه یافته است. درک درست و دقیق شرایط این‌گونه کشورها، منوط به آن است که طبق توصیه میگدال، دولت به‌عنوان بخشی از میدان منازعه که در کنش متقابل با سایر بازیگران اجتماعی قرار دارد، در نظر گرفته شود. از این‌رو مفهوم دولت بایستی به معنای وسیع آن در نظر گرفته شود یعنی قوای سه‌گانه و تمام نهادها و سازمان‌های وابسته بدان‌ها که به‌طور معمول نیز از بودجه عمومی برخوردارند. لذا بررسی عملکرد دولت به معنای محدود آن (قوه مجریه) نمی‌تواند به تحلیلی نسبتاً جامع منتهی شود. از سوی دیگر، مفهوم ضعیف که مدت‌هاست برای توصیف دولت‌های منطقه رواج دارد، توصیفی کارآ اما بسیار عام است و معمولاً بیشتر به عملکردها و ناتوانی‌ها اشاره دارد.

با توجه به این مقدمات، و با توجه، هم به ماهیت و هم به عملکرد دولت در عموم کشورهای خاورمیانه، به نظر می‌رسد، مهم‌ترین ویژگی آن در خاورمیانه را بتوان «فرسودگی» دانست. به گفته دیگر، دولت در عموم کشورهای خاورمیانه ضعیف است، چون فرسوده است. این واژه از سویی ضمن آن‌که به تاریخ و سابقه وجود نظم‌های اداری و سیاسی در منطقه اشاره دارد، وضعیت فعلی و عملکردها را نیز به‌طور شفاف توصیف می‌کند. از سوی دیگر، این واژه بیش از آن‌که ناظر به میانگین سنی دولت‌مردان و نخبگان رسمی باشد که در جای خود امری مهم است، به رویه‌ها و روح تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری اداری و سیاسی تمرکز دارد. روشن است که تشدید فرسودگی، در کنار بروز عوامل مساعد داخلی یا خارجی، می‌تواند زمینه را برای ورود به مرحله فروماندگی آماده کند.

شاید بتوان برخی از مهمترین ویژگی‌های دولت‌های فرسوده را



چنین برشمرد: اول آن که، در حالی که به حفظ امنیت و رفاه اقتصادی شهروندان علاقه‌مند هستند، از توانایی کافی در این زمینه برخوردار نیستند؛ دوم آن که، در امر تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی به شدت کند و محتاطند و از قدرت ریسک‌پذیری پایینی برخوردارند؛ سوم آن که، بیش از تفکر و برنامه‌ریزی برای آینده، به بازخوانی اغلب گزینشی گذشته علاقه‌مندند؛ چهارم آن که، به کنترل و مصالحه برای حفظ وضعیت موجود بیش از تعامل و مدیریت تغییر می‌اندیشند؛ پنجم آن که، احترام به خود را نقطه اشتراك و وفاق می‌دانند.

واقعیت آن است که عموم دولت‌ها و حکومت‌های منطقه، به دلیل فرسودگی، از آمادگی ذهنی و عملی چندانی برای رویارویی با مشکلات و بحران‌ها و نیز برای مواجهه با آینده بهره‌مند نیستند. کوشش برای حفظ سکوت نیروهای سیاسی و اجتماعی در کنار روزمرگی نهادها و سازمان‌ها سبب می‌شود، ساده‌ترین مشکلات و مطالبات، در کوتاه‌مدت به بحران تبدیل شود. در واقع، فریزکردن و بایگانی مسائل جامعه، بر بررسی و حل آن‌ها تقدم دارد و حتی گاه انکار وجود مسئله یا مشکل رخ می‌دهد و چنانچه چاره‌ای جز مواجهه نباشد، چاره‌اندیشی برای آن تا جایی که امکان داشته باشد به تعویق می‌افتد. به همین خاطر، يك مسئله اجتماعی، وقتی ارزش بررسی می‌یابد که تبدیل به بحران شود و تداوم قدرت را به نحوی مورد خدشه یا سوال قرار دهد. از سوی دیگر، چون علاقه یا توانایی بالایی برای درك تحولات اقتصادی-اجتماعی و پویایی‌های فرهنگی جامعه وجود ندارد، به محض وقوع يك بحران، دستپاچگی رخ می‌دهد و البته تمام تلاش‌ها، معطوف به جمع کردن آن در کمترین زمان ممکن می‌شود، نه بررسی و واکاوی آن برای کاهش هزینه‌های اجتماعی و جلوگیری از وقوع بحرانی مشابه در آینده.

آنچه در خلال مدیریت بحران این‌گونه دولت‌ها بیشتر جلب توجه می‌کند، ابراز همدردی و همزمان نمایش هماهنگی و کارآمدی



سازمان‌های اجرایی است تا احترامی که مخدوش شده است، در نهایت بازسازی شود. نکته این‌جاست که وجود سازمان‌ها و نهادهای متعدد و متعارض که همیشه درگیر رقابت بر سر هویت و بقای خود هستند، باعث می‌شود، این هماهنگی و کارآمدی، نه نظام‌مند، که کوتاه‌مدت باشد و در شرایط عادی رخ ندهد. در حالی که هر بحرانی، چه داخلی و چه خارجی، می‌تواند تجربیاتی به ارمغان بیاورد و تغییراتی در الگوهای تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری و به‌ویژه در زمینه فعالیت‌های نهادهای اجرایی و اداری ایجاد کند، روند کلی، نشان‌گر علاقه‌مندی نخبگان حاکم به تداوم الگوهای مورد عادت و حداکثر نوعی توافق و مصالحه برای انجام کمترین تغییرات است. تغییرات نیز به‌طور معمول، شامل جابه‌جایی برخی مدیران میانی، بازسازی مقطعی نهادها، افزایش اندک بودجه و یا تأسیس سازمان‌های جدید اجرایی می‌شود که دو مورد آخر، نه موجب کارآمدی که سبب بزرگ‌شدن بدنه دولت و افزایش هزینه‌های عمومی می‌گردد. تجربه نشان می‌دهد بخشی از نمایش شکوه و اقتدار دولتی، آغاز روند طولانی مقصریابی است که اغلب هم بی‌نتیجه می‌ماند و میزان مسئولیت‌ها مشخص نمی‌شود. روشن است که برآیند اقداماتی از این دست نمی‌تواند کارآمد باشد؛ چرا که روح و رویه‌های حاکم بر فرایندهای درک مسئله، تصمیم‌گیری و اجرای دولت‌ها، چنین اجازه‌ای نمی‌دهد. به همین دلیل است که هم وقوع بحران‌های مشابه و هم اقدامات مشابه برای حل بحران، همواره قابل انتظار است، گویی اندکی پس از فروکش کردن هر بحران، تمامی سوابق و تجربیات به فراموشی سپرده می‌شود و بار دیگر میان علایق و اولویت‌های دولت و جامعه، فاصله می‌افتد.

با مرور نکات پیش‌گفته، مشخص می‌شود که چرا وقوع حوادثی از قبیل فروریختن ساختمان پلاسکو در آخرین روز دی‌ماه ۱۳۹۵ اگرچه غافلگیرکننده بود، به نظر تمام‌ناشدنی و مستمر می‌رسد؛ گویی از فردای



هر حادثه تلخی، می‌توان انتظار بروز حادثه تلخ دیگری و بلندتر شدن فهرست آسیب‌دیدگان را داشت. در پس هر واقعه‌ای، بهت و تاسف برای مدتی فراگیر می‌شود، ولی جای خود را به تأمل و بازبینی خردمندانه مسئولیت‌ها نمی‌دهد و این دور باطل ادامه می‌یابد. برای همین است که هر بحرانی بیش از هر چیز فرسودگی و ناتوانی سازمان‌ها و نهادهای دولتی و عمومی را به نمایش می‌گذارد. بنابراین در این چارچوب، گریز و گزیری جز بازگشت به جامعه نیست.

مساله اساسی آن است که نکته نهایی آن که هیچ دولتی در خلاء تصمیم‌گیری نمی‌کند، از توانایی و قدرت بلامنازع برخوردار نیست و تصمیمات و رفتارهای آن، همواره مورد توجه و رصد نیروهای اجتماعی قرار دارد. در واقع، جامعه نیز به‌طور طبیعی به اقدامات و واکنش‌هایی برای کنترل دولت با هدف پیشبرد اولویت‌ها و برآورده کردن نیازهای خود دست می‌زند؛ منتها مسئله آن است که به دلیل ضعف نیروهای اجتماعی در برابر قدرت دولت در اغلب کشورهای منطقه، که دلایل گوناگون دارد، خواست و توان نهادهای مدنی، به‌طور معمول به تغییر نخبگان و مدیران درگیر يك بحران یا حداکثر قوه مجریه تقلیل می‌یابد. به نظر می‌رسد تواناسازی دولت‌ها در گروهی‌هایی از فرسودگی ساختاری است و این مهم، نیازمند تحول دگرگونی در رویه‌های تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری اداری و سیاسی است، حتی اگر این امر، رهاورد فرآیند آزمون و خطای اجتماعی باشد و به‌کندی پیش رود.

حال، چه باید کرد؟ پاسخ آن است که برای آغاز روند دگرگونی بایستی به همان گام‌های کوچک جامعه مدنی دل بست حتی اگر آمیخته با آزمون و خطا باشد و به‌کندی پیش برود. درست است که دولت‌های فرسوده می‌کوشند مخالفان و منتقدان خود را فرسوده کنند و به‌خصوص با اقداماتی حمایتی از مردم انتقادات و مخالفت‌ها را خنثی سازند، هرگونه پیشرفتی در نهایت رهاورد حفظ امید در جامعه مدنی



خواهد بود. این مسیر به روشنی پر از انواع دشواری‌ها و ناکامی‌هاست و معمولاً توصیه به یک زندگی بی‌دردسر، اما در این چارچوب، هشام شرابی به نقل از رومن رولان توصیه می‌کند که در برابر بدبینی عقل بایستی به خوش‌بینی اراده متوسل شد.





فصلنامه علمی، پژوهشی و آموزشی  
فصلنامه علمی و پژوهشی